

УКДК 1(091) (477)

ВИТОКИ КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ В КУЛЬТУРІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Галина Кондюх

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Розглянуто витоки писемної традиції в духовній культурі Київської Русі, започаткованої Кирилом і Мефодієм, яка засвідчила світоглядний переворот у трактуванні людини.

Ключові слова: кирило-мефодіївська традиція, писемність, Київська Русь.

У першій половині IX ст. в Європі існувало дві великі імперії: Візантійська та Франкська. Між цими імперіями був ще нехрещений слов'янський світ Європи. Цей світ пробуджувався до власного, більш культурного життя, вищої релігії. Природно, що за право впливу на народи Балканського півострова, Болгарії, паннонських слов'ян на Дунаї, Київської Русі змагалися обидві християнські імперії. Саме в такій ситуації до Царгороду прибули послы моравського князя Ростислава з проханням вислати місіонерів, які б могли проповідувати Боже Слово зрозумілою слов'янською мовою. І цими проповідниками стали два брати – Костянтин (Кирило), професор філософії візантійського університету, ідеаліст, людина великого таланту і його старший брат Мефодій, досвічений адміністратор і префект однієї з провінцій недалеко Тесальоніки (Солуня). Обидва брати походили із Солуня, де було слов'янське населення, і тому добре знали слов'янську мову з дитинства. Професор М.Чубатий стверджує, що Костянтин “для потреб візантійської дипломатії займався слов'янським письменством около десять літ перед тим” [1, с.91]. “Мета їхніх запитань до Моравії полягала, мабуть, у намаганні зупинити утиски з боку німецьких священників і дати країні змогу молитися власною мовою. Задля цього Кирило винайшов глаголичну абетку, розробив слов'янську літургію й переклав Біблію” [2, с.338].

Філософ Костянтин (Кирило) та його брат Мефодій були не тільки великими вченими, але, як не дивно, людьми рідкісного християнського ідеалізму. На новому слов'янському терені вони представляли не інтереси Візантійської імперії, а проповідували вчення Христа. Зокрема, це описано в моравсько-паннонському творі “Житіє Константина Філософа”.

В українській історіографії ще в кінці ХІХ ст. було припущення, що Кирило і Мефодій були першими, які запровадили християнство на землях південно-східної і західної України за сто років перед офіційним прийняттям християнства Володимиром Великим.

Коли, де і за яких умов це відбулося, які результати місії солунських братів, які існують докази, – все це було предметом довголітніх та всесторонніх наукових досліджень українських вчених М.Грушевського, Н.Полонської-Василенко, М.Чубатого, І.Огієнка, І.Нагаєвського, П.Лаврова та багатьох інших. “Висновки всіх цих дослідників зводяться до того, що так звана *хозарська* місія солунських братів (860-862) була правдоподібно слов’янською, тобто руською, яка започаткувала християнізаційний процес східноукраїнських, а чергова місія цих братів так звана *моравська* (863-867) – західноукраїнських племен” [3, с.33].

Про те, що Кирило і Мефодій побували у тодішній Русі, свідчить “Житіє Константина Філософа”, на яке часто посилається І.Огієнко.

За деякими історичними джерелами обидва брати виїхали в першу хозарську місію можливо ще 848 р. Спочатку свою місію вони здійснювали у Херсонесі. Це було старовинне місто, яке заснували греки. Також воно було важливим культурним і торговельним осередком і своєрідним мостом між Візантією і слов’янським світом. Саме тут, у Херсонесі, вони знайшли Євангелії та Псалтир, які були писані “руськими письменами” [1, с.92]. Перед нами постає одне із загадкових питань сучасної української історії – що це за загадкові “руські письмена” і чому саме в Херсонесі?

У 863 році вони прибули у Моравію із місійною діяльністю. Проте тут вже проповідували місіонери латинського обряду, і тому Костянтин (Кирило) і Мефодій поводитись дуже обережно. Німецькі вчені: А.Ціглер та Ф.Загіба твердять, що великоморавські та паннонські слов’яни перед приходом солунських братів мали слов’янську мову, існувала церковна література слов’янською мовою. Проте не збереглося жодних джерел, які б підтверджували це.

Костянтин (Кирило) і Мефодій почали підготовляти богослужбові переклади, для чого присвятили перших два роки. У першу чергу переклали найпотрібніші богослужбові книжки: “Євангеліє-апракос”, “Апостол-апракос”, службовий “Псалтир” і “Паримійник”. Найбільш вірогідно, що останній перекладений в першу чергу. “Паримійник” – це збірник церковних читань зі Старого Завіту на цілий рік, починаючи з надвечір’я Різдва Христового. Ця книга особливо необхідна для святкових богослужень. Про те, що переклад “Паримійника” було здійснено швидше за всі переклади, свідчить лист папи Іоанна VIII від 879 р.: “Ніщо не суперечить правдивій вірі чи науці: ані співання Літургій цією слов’янською мовою, ані читання святої Євангелії або святих читань з Нового й Старого Завітів, добре перекладених і

пояснених, ані правки всіх інших Служб церковних". Науковий аналіз, "Євангелії", "Апостола" і "Паримійника" свідчить про те, що переклад належить одним і тим самим авторам [4, с.72]. Яким був характер кирило-мефодіївських перекладів? Автори першої половини IX ст. демонстрували досконалість слов'янського перекладу, по можливості, дослівного, хоча текст не є невідповідником оригіналу. Перекладачі дбали про доступність викладу, про чистоту і правильність слов'янської мови, і це було головним в їхній праці. Костянтин (Кирило) та Мефодій були не тільки першими слов'янськими перекладачами, але і першими творцями слов'янської літературної мови. Саме в цьому діяльність солунських братів в історії розвитку слов'янської мови надзвичайно помітна. Ніколи буква оригіналу для Костянтина і Мефодія не була вищою від розуміння тексту. Дійти до такого глибокого розуміння завдань міг тільки широко освічений лінгвіст, яким і був Костянтин. Він розумів, що кожна мова має свої особливості, які створюють красу цієї мови. Так глибоко усвідомлювати своє завдання як перекладача на "варварську" мову міг тільки великий вчений, філософ, богослов. Це завдання стало в Костянтина як логічний висновок великої ідеї, якій він служив все життя: Великий Бог найглибше відкривається людям тоді, коли Його завіти будуть передані людям якнайдоступніше. Але досконалості перекладів, які свідчили про глибоке знання лінгвістики не зрозуміли його сучасники. Після смерті слов'янських апостолів забули ті методи, якими вони керувалися у своїх перекладах. Літературну вірність оригіналу вони поставили понад усе, не звертаючи уваги на те, що втрачається чистота та правильність слов'янської мови, що переклад незрозумілий і недоступний. Проте буква оригіналу запанувала над розумінням тексту. Такий стан перекладу, на жаль, панує і досі.

Методи кирило-мефодіївських перекладів нам відомі тільки із давніх списків книг св. Письма. Самі кирило-мефодіївські оригінали до нашого часу не збереглися, а можливо їх ще не знайшли. Проте нам відомий погляд на переклад відомого письменника X століття Йоана Екзарха Болгарського, який переклав слов'янською мовою "Богословіє Івана Дамаскіна", а до перекладу подав передмову: "Не беріть мені, браття, за провину, коли знайдете невідповідне слово, або йому надано не того значення. Про це говорить і св.Діонісій: "На мою думку, не корисно і неправдиво при перекладах звертати увагу на слова, а не на зміст" [4, с.103].

Через деякий час Кирило і Мефодій згуртували біля себе молодих кандидатів для місійної діяльності з-поміж місцевого населення. Солунські брати добре розуміли, що перебувають на території, де Служба Божа та інші відправи відбуваються у латинському обряді і звичаї, і вони є відмінними від візантійського обряду. Тому вони приходять до компромісу, перекладаючи слов'янською мовою західну Службу Богу. Про те, що солунські місіонери

переклали слов'янською мовою одну із західних літургій, свідчать “Київські Сакраментарні Фрагменти”. Сім пергаментних листків знайдено у ХІХ ст. в Єрусалимі та передані у бібліотеку Київської Духовної Академії. Написані вони в ІХ ст. на терені великоморавської держави глаголицею. Хоча це лише частина літургії в латинському обряді слов'янською мовою, але пристосована до практики Східної Церкви. Тексти частин, так званих “секрета” в латинському обряді виголошувались тихо, а в слов'янській версії були співані голосно, як на сході, про що свідчать відповідні позначки [1, с.105].

В “Київських Сакраментарних Фрагментах” відсутність канону пояснюється тим, що канон виголошувався латинською або грецькою мовою. Обидві мови апостоли знали .

Ще один документ, який засвідчує душпастирську працю Кирила і Мефодія – це “Фрайзінгські Уривки”. Там є дві формули сповіді, написані слов'янською мовою та уривок проповіді. В обох документах є намагання отримати літургію і душпастирську практику як синтез латинського та візантійського обрядів.

Місія слов'янських апостолів була добре сприйнята князем Ростиславом та його підданими. Проте був великий спротив зі сторони німецьких душпастирів, які вже проповідували на цих теренах. Вони вважали недопустимим вживати слов'янську мову в Службі Божій. Можна було тільки користуватись трьома біблійними мовами : латинською, грецькою та єврейською. Проблема біблійних мов та недопустимість нової варварської мови до богослужень стала центральною проблемою, якою латинські місіонери намагалися атакувати місію слов'янських апостолів. У відповідь на це філософ Костянтин виголошує промову, в якій користується цитатами Святого Письма та церковних книг, де вказується проповідувати Слово Боже всіма мовами. “Горе вам книжочіи, фарисеї й лицеміри, яко затираете царство небесне пред чоловіки, ви бо не входите й хотящих внити оставляете”. На закінчення промови він називає народи які “крім євреїв, греків та латинян”, вже ввели свої мови у церковну богослужбу. Ними є “Ормени, Перси, Авазги, Иверці, Соугди, Гольфи, Обри, Тоурсіи, Козари, Аравляни, Египтяни, Соури, й інші мнози” [1, с.110]. Проте це була не головна причина, бо суть полягала в тому, що німецькі душпастирі боролися за домінування латинського обряду в Церкві разом із німецькою експансією на слов'янській землі. Це була проблема вже суто політична. Натомість слов'янський обряд підтримував незалежні амбіції, патріотизм, рішучість, впевненість серед місцевого населення. Це були справжні причини боротьби проти солунських братів Кирила та Мефодія.

Такі історичні джерела, як “Житіє Константина Философа”, “Житіє Мефодія” та “Сказание о Письменах Чорноризца Храбра”, які вивчав український історик старої слов'янської літератури П.А.Лавров, описують

боротьбу між солунськими та німецькими місіонерами. У цих творах зображена велика повага до шляхетного слов'янського патріотизму, який був відмінним, на той час, від візантійського, західного та німецького своєю моральністю. Потрібно зауважити, що ці історичні документи збереглися в численних примірниках майже виключно на території сучасної України [5, с.29-30].

Багато вчених вважають, що кирило-мефодіївське християнство було предтечею слов'янського християнства візантійського обряду. Проте це помилкове переконання. Воно, крім церковнослов'янської спільної мови, мало багато спільного з пізнішим християнством східної Європи. Воно мало свій власний слов'янський літургійний обряд (синтез грецького та латинського обрядів слов'янською мовою), своє власне письмо – глаголицю, пізніше створена кирилиця, як нове письмо, слов'янська азбука близька до грецької. І хоча, слов'янський обряд не зберігся до нашого часу, проте він мав великий вплив на релігійно-культурне життя як західних слов'ян, серед яких проповідували Кирило і Мефодій, так і східних і південних слов'ян. Можна стверджувати, що діяльність солунських братів торувала шлях слов'янській мові, слов'янському обряду у християнській культурі. Болгари, беручи за основу кириличну азбуку та церковнослов'янську мову македонського діалекту, почали творити свою літературу, духовно-культурне та національне життя. Ці традиції запозичила і Київська Русь.

Оволодіння слов'янською книжністю вважалось у Київській Русі важливою державною справою. Саме з цього виходив князь Володимир Святославович, коли після хрещення створив у Києві школу для дітей свого боярсько-дружинного оточення. Вони мали не просто засвоїти грамоту і підготуватися до можливого церковного служіння, а й дістати широку освіту, гідну громадян великої держави. Грамотність швидко розповсюдилась серед різних верств населення, про що, зокрема, свідчать так звані *графіті*-різноманітні написи на предметах щоденного вжитку, на стінах культових споруд. Проте процес “учення книжного” не просто розпочався. На перших порах був великий спротив. Просвіта книгою сприймалася як насильство над “живим життям”. Матері “нарочитія чади діти”, яких за наказом князя посилали до школи, ридали за ними, “аки по мертвеци”. І справді, оволодіння писемним словом вело до втрати родоплемінних зв'язків, які ґрунтувались на усній народній традиції. Але разом з тим народжується культура книжного писемного слова, що зумовлює необхідність появи філософії [6, с.18].

Серед літописних свідчень про організацію тогочасної освіти є згадка про відкриття Ярославом Мудрим у Новгороді школи для підготовки високосвічених священнослужителів. Існує припущення про заснування дочкою Всеволода Ярославича Янкою школи для дівчат при Андріївському монастирі, де, крім письма, їх навчали різних корисних умінь, зокрема

співати й шити. Досить поширеною була і практика індивідуального домашнього навчання, що давала змогу батькові вибрати для своєї дитини вчителя згідно зі своїми уподобаннями та можливостями. Доповнюючи державну та церковну, приватна форма навчання надавала загальній системі освіти необхідної гнучкості, а свободою вибору предметів вносила в неї елемент пошуковості.

Прогресивною стороною освіти був вільний доступ до неї жіноцтва. Представниці князівської верхівки своєю освіченістю мало в чому поступалися чоловікам і, коли виходили заміж до іноземних королівських дворів, вражали своїм розумом, широтою світогляду, точністю оцінок, незалежними висловлюваннями.

Підконтрольна князям, справа освіти була віддана в руки духівництва – найосвіченішої верстви суспільства, яка породила чимало видатних мислителів, письменників та проповідників. Проте загальний просвітницький дух, що охопив країну, дав змогу вийти в навчанні за межі суто релігійної спрямованості, додавши йому значного світського забарвлення. Діти “йшли в науку” з семи років, на початковому щаблі підготовки долали абетку й техніку письма та читання за допомогою вивчення й переписування церковних книг. Оволодіння письмом було непростю справою: правила вимагали краси, геометричності й абсолютно прямої постановки кожної літери. Роки опанування тонкощами письма виховували в людині терплячість та старанність.

Засвоєння знань супроводжувалось повчаннями морально-етичного характеру, спрямованими на формування суспільно корисної поведінки. Чільне місце займали поради серйозно ставитися до освіти, оскільки “ум без книг, аки птица опешена. Якож она взлетети не может, такоже и ум недомыслится совершена разума без книг” [7, с.197]. У навчальних посібниках тлумачилися поняття іноземного походження, введені в обіг міжнародними стосунками та притоком великої кількості книг. Поряд з арифметикою вивчалися початки географічних та природничих знань. Вищий рівень освіти передбачав засвоєння богослов'я, філософії, граматики, риторики, історії. До античної скарбниці слов'яни залучилися за допомогою збірок типу “Пчела”, що містили уривки творів Арістотеля, Платона, Сократа й інших давньогрецьких філософів.

Справжніми осередками знань були монастирські та приватні бібліотеки, які, крім богослужбових книг, зберігали твори світського й повчального характеру, різноманітні архівні матеріали державного значення. Найбільш знаними та багатими бібліотечними центрами були церква Святої Софії і Києво-Печерський монастир. Книжкові фонди поповнювалися в основному завдяки активній діяльності монастирських скрипторіїв, де день і ніч переписувалися, оздоблювалися та перепліталися книги. Кількість творів

постійно зростала за рахунок перекладів іноземної та появи своєї оригінальної літератури.

Розповсюдження освіти й книжності підготувало ґрунт для сприйняття та розвитку найрізноманітніших знань. Були перекладені і з величезною цікавістю читалися поширені в Європі трактати, присвячені тлумаченню явищ природи та світобудови. Вони мали притаманний Середньовіччю фантастичний характер, однак збуджували думку й прищеплювали смак до філософських узагальнень. Разом із початками філософського пізнання все це склало основу подальшого поступу науки.

Кирило-мефодіївська традиція полягала у тісному зв'язку зі слов'янським світом, який проповідував ідеали рівності, гуманності, мудрість як праведне життя людини. Світ мудрості, світ Софії мислився як світ "преподобності", уподоблення нижчого вищому. Тому мудрість – це осягнення вищого, але не заради знання істини самої по собі, а в ім'я буттєвого входження у світ вищих життєвих цінностей. Мудрість – це не знання істини, а передусім "життя в істині" [8, с.31].

Велике значення мало Слово як фактор, який творить людину як особистість. Якщо говорити про значення кирило-мефодіївської традиції в культурі Київської Русі, то слід відзначити притаманне їй співвідношення слова та діла. Адже сенс зусиль солунських братів по утвердженню слов'янської писемності, розвитку культури книжності, зовсім не вів до аскези, не передбачав зречення від світу земного в ім'я осягнення та втілення сенсу слова Божого. Осягнення істини у книжному слові є поштовхом до активної діяльності людини. Власне таке розуміння слова і діла, де перевага надається добрим ділам, характеризує світогляд людини в Київській Русі. А в центрі уваги постає філософія людини, суть якої полягала в тому, щоб навчити її, як наблизитись до ідеалу, який сенсом є її життя та покликання.

Важливо відначити, що в давньоруській філософській думці з утвердженням християнства світоглядна орієнтація зміщується в духовний світ людини. Людина мислиться не просто як частинка космосу, природи, вона усвідомлюється як господар природи, її "вінець". Складається думка про людину як про "малий світ", "мікрокосм", у ній вбачається відтворення Богом моделі Всесвіту як цілого. Іван Дамаскін зазначав: "Створив Бог людину, наче якийсь інший світ: малий у великому. Людина – це світ малий, адже він наділений як душею, так і тілом і є серединою між розумом і матерією, він пов'язує собою зриме і незриме, чуттєве і те, що тільки розумом осяжне" [4, с.53].

Проблема душі й тіла посідає чільне місце в роздумах київських книжників, які у її вирішенні спирались на "Шестиднев", "Ізборник" 1073 р. та інші пам'ятки писемності. Вважалось, що на відміну від тіла душа є безтілесна, вона є "сутністю живою, але тільки в поєднанні з тілом вона стає

реальністю. Так проводилась спроба обґрунтувати дуалізм двох субстанцій в людині.

Виходячи з такого погляду на людину, формувались і певні моральні норми, вимоги, орієнтації, цінності та ідеали. Цікавим є те, що цей бік життя людини був настільки важливим, що це призвело до етизації всієї філософської думки Київської Русі. Конфлікт між добром та злом проходив через всю філософську проблематику.

У співвідношенні “людина – Бог” дотримувались принципу особистої відповідальності людини за все, що вона робить. Це власне зумовило появу творів, у яких простежується усвідомлення людиною власної гідності, неповторної індивідуальності. Яскравим прикладом цього є “Повчання” Володимира Мономаха, “Моління Данила Заточника”, “Слово о полку Ігоревім” та низка інших творів цієї доби.

Отже, завдяки появі писемної традиції, започаткованої Кирилом і Мефодієм, у давньоукраїнській культурі народжується новий тип мислення – мислення середньовічного, яке не схильне до абстрактного теоретизування. Виробляється своєрідний тип середньовічного антропологізму, де людина виступає не як чисто гносеологічний, а як цілісний суб’єкт, характерною рисою для якого є єдність морального і гносеологічного. Людина звернена до свого внутрішнього світу, усвідомлює обмеженість фізичного буття. Наприклад, у “Повчанні Володимира Мономаха” спроба осягнути себе як “внутрішню” (духовну) людину межує одночасно із спробою відшукати шлях від трансцендентного (потойбічного) світу духу до природи (посейбічної) реальності- світу природи. Виразити це допомагала писемна традиція, засвідчена у численних пам’ятках доби Київської Русі.

-
1. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т.1. Нью-Йорк, 1965.
 2. Дейвіс Н. Європа. Історія. К., 2000.
 3. Семчишин М. Тисяча років української культури. К., 1993.
 4. Огієнко І. Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. Варшава, 1928.
 5. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т.1. Нью-Йорк, 1965.
 6. Горський В. Філософські ідеї в культурі стародавнього Києва // Горський В., Стратій Я., Тихолаз А., Ткачук М. Київ в історії філософії України. К., 2000. С.10-71.
 7. Гриценко В. Людина і культура. К., 2000. 364с.
 8. Горський В. Історія української філософії. К., 1997. 285с.

SOURCES OF KYRYLO AND MEPHODIJ TRADITIONS IN THE CULTURE OF KYIV RUS'

Halyna Kondiukh

*Ivan Franko National University of Lviv
st. Universytetska 1. Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.*

Sources of writing tradition in the culture of Kyiv Rus' are under consideration. The traditions founded by Kyrylo and Mephodij testify a radical world outlook change in the human being interpreting.

Key words: Kyrylo and Mephodij tradition, writing, Kyiv Rus'.

Стаття надійшла до редколегії 06.2001

Прийнята до друку 10.2001